

Литовська доба

УДК 94(477) «15»

Андрій Блануца

Господарська політика королеви Бони у Великому князівстві Литовському (за матеріалами книги записів № 32 Литовської Метрики)

У статті досліджено окремі аспекти господарської політики королеви Бони на підвладних їй землях у Великому князівстві Литовському на основі аналізу документів книги записів № 32 Литовської Метрики.

Ключові слова: *королева Бона, Велике князівство Литовське, книга записів № 32 Литовської Метрики, господарська політика.*

В статье исследовано отдельные аспекты хозяйственной политики королевы Боны на подвластных ей землях в Великом княжестве Литовском на основе анализа книги записей № 32 Литовской Метрики.

Ключевые слова: *королева Бона, Великое княжество Литовское, книга записей № 32 Литовской Метрики, хозяйственная деятельность.*

In article have been investigated separate aspects of economic policy of queen Bona in her lands in Grand duchy of Lithuania. In paper the author studied Queen's economy on base analysis of book of writing № 32 of Lithuanian Metric.

Key words: *queen Bona, Grand duchy of Lithuania, book of writing № 32 of Lithuanian Metric, economy activity.*

Ранній новий час в історії Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ) позначився кардинальними зрушеннями в розвитку продуктивних сил та економіці загалом. Найбільш виразно ці зміни торкнулися сфери землеволодіння та взаємовідносин влади та привілейованої верстви ВКЛ — шляхти — у процесі перерозподілу земельних ресурсів на користь останньої. Ключовим моментом у розвитку земельних відносин стало введення

у дію норм Першого Литовського Статуту (далі — І ЛС), якими регулювалися практично всі сторони життєдіяльності держави, у тому числі й земельної складової, що є предметом дослідження даної публікації. Яскравим підтвердженням цьому є низка транзакційних угод, внесених до Литовської метрики (далі — ЛМ) — документації канцелярії ВКЛ. Чи не в кожній з книг ЛМ кінця XV — першої половини XVI ст. вміщено від кількох до кількадесят договорів купівлі-продажу землі, господарств, маєтків чи різних сільськогосподарських угідь, суб'єктами яких виступали представники шляхетської корпорації — князі, пани, шляхта-зем'яни. Найбільш репрезентативно книги записів ЛМ представлено великокнязівськими привілеями, листами-наданнями, листами-підтвердженнями, а також судовими вироками щодо маєткових та земельних спорів.

Нашу увагу привернула 32 книга записів ЛМ, оригінал якої зберігається в Російському державному архіві давніх актів у Москві¹. Це книга записів часів правління королеви Бони, що хронологічно охоплює документи за 1548–1549 рр. загальною кількістю 85, без врахування двох, що були внесені до книги відразу після реєстру документів мовою оригіналу².

Отримавши від свого чоловіка, великого князя литовського й короля польського Сигізмунда I Старого, частину повноважень щодо здійснення незалежної господарської політики, Бона провела реструктуризацію земельного фонду частини білоруських та українських земель ВКЛ³. Її діяльність у вказаній сфері задокументовано в кількох книгах ЛМ, зокрема, у книзі записів № 32. Так, до цієї книги ЛМ увійшли привілеї, листи-надання, листи-підтвердження, а також судові вироки, накази та розпорядження королеви Бони стосовно її підданих у Городенському, Кобринському, Пінському, Юрборському, Кременецькому, Володимирському повітах, а також ряду волостей ВКЛ.

Із числа вміщених до книги записів № 32 ЛМ 85 документів левову частку складають такі, що дають змогу проаналізувати господарську політику королеви Бони й визначити її ставлення до упорядкування земельних відносин на підвладних їй територіях ВКЛ. Влітку 1548 р. Бона, вступаючи в управління наданими їй володіннями, спеціальним розпорядним листом наказувала намісникам дворів Городенського староства сприяти призначеним нею ревізорам (варшавський канонік й великокнязівський писар князь А. Пириховський, господарські служебники Т. Каменський та М. Лисаковський) провести ревізію Городенського староства. Дане розпорядження відбилосся у відповідному листі королеви, вміщеному до аналізованої книги записів⁴. Таку ж процедуру Бона провела і в інших своїх повітах та староствах, розглядаючи її як неминучий підготовчий захід для проведення волочної поміри.

Відправною точкою у регламентації земельних відносин слід вважати І ЛС, який унормував усі аспекти господарської політики держави, у тому числі й статус землеволодіння, користування, тримання, включно на правах власності. Тобто з часу прийняття І ЛС у ВКЛ зароджується й стрімко розвивається товаришація земельних відносин.

Відтак, товарних ознак земля набуває тоді, коли її власники, отримавши дану маєтність з рук литовських володарів на умовах безумовного володіння,

можуть на власний розсуд вільно розпоряджатися нею: продавати, дарувати, заставляти, передавати у спадок й віддавати в оренду. Деякі обмеження, що стримували масовий характер товаризації землі у ВКЛ, були закладені кількома артикулами І ЛС: 1) обмеження на продаж більше, ніж третини родових маєтків (тут ключового значення набуває термін «родових» маєтків); 2) зобов'язання отримувати дозвіл на транзакцію нерухомістю у великого князя литовського. Як показала практика земельних відносин, такий дозвіл носив формальний характер, а його отримання учасники транзакції вбачали лише в легімітизації укладеного ними договору перед владою, а з іншого боку — фіксування угоди в архіві канцелярії ВКЛ, що в подальшому мало прикладне значення — можливість отримання копії транзакції, засвідченої представниками влади⁵.

В аналізованій нами книзі записів кілька документів засвідчують купівлю-продаж нерухомості. Так, це привілей королеви Бони юрборському міщанину М. Клезсу від 8 грудня 1548 р. на будинок в Юрборку, проданий йому королевою з її господарського фонду. Як видно з привілею, даний будинок було збудовано юрборським намісником І. Кунцевичем «на кгрунте нашом (власність королеви Бони. — А.Б.) з дерева и людми нашими» і за наказом Бони «тоть домъ продалъ естъ мещанину нашому юрборскому М. Клезсу за тридцать копъ грошей личьбы литовское», й «оный Матыс Кла(з)с(к)и тотъ домъ, такъ отъ насъ у Юрборьку купьлений, яко властность свою, на вечные часы с потомьки своими маеть держати и его вживати, яко хотячи ку пожитьку своему обернути, только абы платъ нашъ и повинности иньшие, с того дому намъ повинные, з него з ыньшими мещаны н(а)шими тамошъними были сполнываны и даваны»⁶. На таких же умовах Бона продала володимирському владіці Івану Яцьковичу Борзобагатому маєтки Красне, Ставрів, Галичани та половину села Зборошова. Дана транзакція також оформлена привілеєм Бони, датованим 29 грудня 1548 р., яким вона продала володимирському владіці указані маєтності за 2000 кіп грошів литовських «на вечность»⁷.

Договір купівлі-продажу, укладений між Боною та брацлавською старостинею княгинею Беатою з Костельця від 29 грудня 1548 р., відображений власне транзакційною угодою⁸ та листом-наказом Бони, адресованим кременецькому старості пану Івану Богушевичу Боговитиновичу⁹, щоб той забезпечив ув'язання княгині в набуте село Лепесівку у королеви Бони за 1000 кіп грошів литовських «на вечные часы».

Дані купчі договори свідчать про поступове поширення товарних ознак у сфері шляхетського землеволодіння. Такі ж договори купівлі-продажу містяться в інших книгах записів ЛМ, а також існує низка окремих договорів, які не ввійшли до жодної з книг ЛМ¹⁰.

Важливе місце у господарській політиці Бони займали питання земельних пожалувань. Королева, як це видно з 32 книги записів ЛМ, жалувала окремі земельні володіння й часто неосвоєні, так звані «пустовщини», шляхтичам на підвладній їй території. Такі пожалування відображаються у даній книзі листами-привілеями. Так, окремим привілеєм за 1549 р. господиня пожалувала клецького боярина Б. Стецьковича та його дружину Марину п'ятьма пустими

землями Урвидевської волості у Клецькому повіті до їхніх животів. Це, власне, вже був другий привілей на указані землі. У цьому ж привілеї дізнаємося, що клецький боярин вже володів землями Урвидевської волості пожиттєвим правом й просив королеву надати ці землі на таких же умовах йому та Марині, господарській дворовій служебниці, яка щойно стала його дружиною¹¹. У липні 1549 р. Бона надала пунському зем'янину В. Одаховському три волоки й п'ятнадцять моргів землі «пустовської» на р. Мікусі вічним правом. Цей документ цікавий ще й тим, що дане надання королева пожалувала на прохання пунського зем'янина. Останній повідомляв, що тримав три «пустовські» землі Василевщину, Сомиловщину та Войтковщину у Пунській волості, отримані по небіжчику Щ. Полячку, колишньому чоловіку його теперішньої дружини. Внаслідок проведення волочної поміри у Пунській волості указані землі відійшли до господарського домену, взамін яких королева пожалувала згадані нами вище три «пустовських» та п'ятнадцять моргів землі у тій же Пунській волості. Проте Бона у своєму привілеї наголосила на тому, що В. Одаховський ніяких прав не мав на землі покійного чоловіка його дружини, а отримав заміної нові земельні наділи у винагороду за вірну службу та із зобов'язанням продовжувати нести «службу земськую военною»¹².

У червні 1548 р. до королеви звернувся з проханням підданий Кременецького замку С. Стародубець, щоб її милість видала привілей на селище Молодкове на р. Жерді, яким від до цього часу володіє до господарської волі і ласки на земській службі, що йому пожалував тодішній кременецький староста С. Фальчевський. Коли ж С. Фальчевський був переведений Боною на кобринське староство, то це й стало сигналом для С. Стародубця для отримання нового привілею на право володіння своїм селищем. Розглянувши клопотання С. Стародубця, королева видала свій привілей, у якому постановила: «Маеть онь тоє селище на Жерди на имя Молодковъ зо всимъ по тому, якъ ся в себе и въ границахъ своихъ маеть и потомъ какъ его до сего часу трималь, держати и его с потомъки своими до ласки а воли наше г(о)с(по)д(а)рьское вживати, а с того службу военную конемъ посполъ з ыншою шляхтою тамошнею кременецкою, коли кольвекъ потреба того будетъ вказывати, маеть служити»¹³.

Практичну сторону дії ІЛС у частині заставного права відображено у привілеї Бони (13 квітня 1549 р.) ковельському старості пану Б. Семашку на дозвіл викупити село Сомине, належне до Ковельського замку, у господарського маршалка та луцького старости князя Андрія Сангушковича Кошерського. Із господарського привілею дізнаємося, що луцький староста володів селом Сомине на умовах застави, взятої у князя Василя Михайловича Сангушковича Ковельського у сумі триста кіп грошів литовських. У знак вдячності за служби Бона дозволила ковельському старості викупити указане село у луцького старости тою сумою, в якій князь А. Кошерський у князя В. Ковельського тримав, а викупивши «ку пожитьку своєму в той же суме пенязей и тымъ правомъ и властностью, яко княз Коширський его живаль, и со всимъ по тому, яко и княз Коширский уживати и всякие пожитьки, которые бы с того имения Соминского, яко ся у себе маеть прийти и прибавълены слушне быти могли,

держати, а с того имень Сомина через насъ и потомъковъ нашихъ не маеть рушонъ быти»¹⁴.

Як бачимо, окрім дозволу, Бона давала гарантію на непорушність укладеного між князями договору. Окремо королева розпорядилася щодо використання деревини із Соминського острова, належного до Вижви. Так, селянам острова дозволялося безкоштовно використовувати острівне дерево на потреби для опалювання власних будівель, а також будівлю та опалювання Соминського двору¹⁵.

Актуальною статтею прибутку у ВКЛ була здача в оренду господарських мит¹⁶, які приносили до великокнязівської скарбниці щорічно у середньому по 200–300 або й більше кіп грошів литовських від одного митного округу. Як правило, мита здавалися в оренду євреям, які справно сплачували орендну плату. Зокрема, Бона заключила річний договір (від свята Михаїла Архангела у 1548 р. до такого ж свята у 1549 р.) здачі в оренду пінським євреям Ізраїлю й Нахиму Песаховичам та Ю. Мошеєвичу мит у Пінську, Клецьку та Городку. Указані орендатори мали завідувати такими митами, як понизове, торгове, важне, помірне, воскобійне, перевізне, корчемне, горілчане, медове, воскове, та іншими «пожитьки, естли которые ку тымъ мытомъ нашимъ здавъна прислухаль», й по завершенню річного терміну мали сплатити до великокнязівської скарбниці 875 кіп грошів литовських та 25 каменів топленого воску¹⁷. 13 січня 1549 р. королева видала орендний лист кременецькому міщанину М. Скуйбіді, за яким він оримував у річну оренду всі мита та «доходи» Кременецького замку. За змістом договору визначалися детальні умови завідування кременецькими митами, у тому числі передбачалися умови т. зв. форс-мажорних обставин, наприклад, прорив водою греблі тощо. По закінченні оренди Скуйбіда мав передати через кременецького старосту до господарського скарбу триста кіп грошів литовських. Утім, виплата мала здійснюватися у три етапи, перші сто кіп на громниці, другі — на свято святих апостолів Петра і Павла, а треті — по завершенню оренди за три тижні перед Різдом¹⁸. 9 вересня 1549 р., за три місяці до того, як мав збігати термін першої оренди, Бона уклала другий річний орендний договір з М. Скуйбідою на тих же умовах. Таке рішення королева, очевидно, прийняла через ту обставину, що орендатор кременецьких мит завчано сплатив частину коштів до великокнязівської скарбниці, що було відзначено у листі: «и тежъ част пенязей на роки певъные ув оной аренде нашой описаные, до рукъ старость нашихъ кременецькихъ п(а)на Ивана Богушевича а п(а)на Петра Семашька отдалъ и заплатиль, што квитами ихъ перед нами оказалъ»¹⁹.

Королева Бона контролювала й питання церковного землеволодіння. Зокрема, після смерті пінського й турівського владика Варломія вона призначила нового владика, кобринського архімандрита Васіяна. Згідно «обычая захованого» господиня наказала своєму служебнику господарському дворянину Дашку Романовичу Гладкому на місці ув'язати новопризначеного владика у турово-пінські церковні земельні володіння. Для цього Бона спеціальним листом від 12 лютого 1549 р. зобов'язувала троцьку воєводину княгиню О. Острозьку

(дружину князя Костянтина Івановича Острозького) подати владці Васіану через господарського дворянина Турово-Пінське владцтво²⁰.

У серпні 1549 р. Бона видала низку привілеїв на право тримання церков у Ковельському старостві місцевим попам. Новими призначеннями або підтвердженнями старих королева таким чином упорядкувала систему церковних надань, у тому числі земельних володінь, належних до певних духовних осередків. Це привілей попу Олексею Тришинцю Гайку на тримання ковельської міської Воскресенської церкви, попу Михайлу — ковельської городової церкви Благовіщення Пречистої Богородиці, попу Марку Кузьмовичу Жабі — ковельської городової церкви Успіння Святої Пречистої, попу Кузьмі Васильовичу Жабі — монастиря Святої Трійці під Ковелем (попереднє надання князя Василя Сангушковича Ковельського) та привілей попу Лаврентію Івановичу на тримання міської церкви Святого Спаса з приділом Святого Семена у Вижві²¹. Останнє надання цікаве тим, що його зміст яскраво репрезентує монастирське господарство. Піп Л. Іванович тримав виживську церкву, пожалувану свого часу писарем Бони, її ковельським і виживським старостою паном Б. Семашком у двох частинах церковного комплексу, а третьою частиною, розташованою у Старій Вижві, розпоряджався за другим привілеєм Б. Семашка піп Степан. Бона своїм привілеєм підтвердила надання ковельського й виживського старости й до того ж користування церковним фільварком у Вижві доручила виключно попу Л. Івановичу, не розділяючи його на три частини²².

Усі відмічені церковні пожалування датовані одним днем — 17 серпня 1549 р. Це, на наше переконання, вказує на виважене рішення Бони щодо упорядкування церковного господарства у Ковельському старостві.

В аналізованій нами книзі записів № 32 ЛМ міститься кілька підтвердних або підтверджувальних листів, якими Бона, на прохання її підданих, підтверджувала пожалування попередніх правителів ВКЛ або підпорядкованих їй намісників чи державців. Наприклад, 10 квітня 1548 р. королева видала підтвердний лист юрборському боярину П. Якгелковичу на «троху леса» та сіножать поблизу р. Лепуни у Юрборській волості. Із змісту документа дізнаємося, що згадане володіння П. Курцевич отримав від юрборського намісника королеви І. Кунцевича, який «з воли а розказаня нашого (королеви Бони. — А.Б.) почаль люди садити на *границы* пруской по реце Ширьвинте подле Пуне на кгруньте нашомъ волости Юрьборское, даль теж ему (П. Якгелковичу. — А.Б.), назначиль и завель на службу боярьскую троху леса на пашню розробити, которий лес *лежить* под местомъ межи реки Побиржупы и Еклупы ку самой реце Лепуни, и к тому сеножать, которая уво Купяхъ»²³, а також отримав перед цим й відповідний підтвердний лист Бони на умовах пожиттєвого тримання.

Підданий королеви, освоюючи ліс, розбудував фільварок та розробив пашню, й при цьому поніс чималі витрати, через що звернувся з проханням до Бони, щоб та «быхмо обачили в тые утраты и накълады его, што на тую пашню и фольварокъ, съ сырого кореня ее виробляючи, наложилъ и праве, дей, всю свою маетьность тамъ утратиль, и тую пашню у волости нашей Юрьборской в тых границах, верьху описаныхъ, водлугъ листу и заведеня

наместника нашого юрьборского И. Куньцевича и того листу нашого, который до воли нашею только на то мел, абыхьмо ему и потомькомъ его з ласки нашею на вечност (підкреслено нами. — А.Б.) листомъ нашимъ потвердили»²⁴.

Звернемо увагу на одну прикметну особливість господарчої політики Бони, що яскраво відображена у наведеному вище підтвердному листі, — шляхом політики земельних надань або колонізації підданими на умовах земської служби вічним правом на пограничних територіях ВКЛ неосвоєних земель забезпечувалося зміцнення обороноздатності порубіжних кордонів держави, у даному разі на литовсько-пруському пограниччі. Симптоматично, що подібну політику активно впроваджували й попередники Бони — великі князі литовські Казимир та Олександр Ягеллончики на литовсько-московському «українному» порубіжжі. Незважаючи на те, що під час столітнього наступу Великого князівства Московського на пограничні землі ВКЛ литовським правителям не вдалося зберегти за собою значну частину північно-східних територій держави, проте все ж таки стримування московської експансії тривало досить довго²⁵.

Розглянемо, який механізм видачі підтвердних листів на надання попередніх великих князів литовських або місцевих намісників чи державців практикувався на підвладних Боні землях ВКЛ. Яскраве уявлення про це дає підтвердний лист королеви від 18 грудня 1548 р., адресований мойшакгольському боярину на земській (боярській) службі Я. Довцевичу, на пусту Якубишську землю Мойшакгольського двора. Зі змісту листа дізнаємося, що цю землю Я. Довцевич отримав від мойшакгольського намісника королеви Я. Кгедройтя на боярській службі заміною за землю, яку тримав до цього: «которую землю пустовъскую двора нашего Мойшакгольского, то *ест* след двухъ братьей, Миколаевъский а Петрашовъский» (її було надано попереднім мойшакгольським намісником Ф. Волком). Підставою теперішнього надання стало повернення на службу попередніх тримачів, указаних вище двох братів. Тому Бона наказала наміснику Я. Кгедройтю відшукати нову пусту землю й надати її Я. Довцевичу²⁶.

Про те, що королева прагнула підвищити ефективність господарства ВКЛ, свідчить її ревне ставлення до різних його секторів, зокрема, рибного. Так, з одного із документів (27 квітня 1549 р.) дізнаємося, як господиня намагається з'ясувати пропажу риби із перштунських сажовок, яку там за її наказом розводив перштунський врядник Б. Млинський. З цього приводу Бона створила комісію у складі kwasivського і котренського урядника А. Тарновського та господарських дворян Щ. Толочка та Ш. Сопотка, які мали вивчити факти пропажі риби та повідомити про це королеву²⁷.

У книзі записів № 32 ЛМ відображено також економічну політику Бони щодо великокнязівських міст та міщан. Зокрема, детальну інформацію про служби, повинності та господарські пільги кринських міщан можемо почерпнути із королівського привілею від 16 липня 1549 р. Наприклад, Бона регулювала податки, які накладалися на кринських міщан за право користуватися міськими землями та угіддями. Так, за користування кожною міською волокою ґрунту «лепшого» кринчани мали сплачувати до скарбниці Бони по п'ятдесят

п'ять грошів литовських, а волокою ґрунту «подлейшого» — по сорок грошів литовських²⁸. Натомість королева дозволяла міщанам вільно користуватися деревиною кринського «угола пущи» для будівничих потреб та опалення власних осель, причому була чітко виміряна площа пущі, де могли брати деревину кринчани («то есть наперъвей з места Крынокъ выехавъши, минувъши копець волокъ местъскихъ дорогою Наревъскою, которая бежить с Крынокъ до Наръви ажъ до дороги Поперечное, которая идетъ через дорогу Наревъскую от села Лапичъ у Пущу, и тою дорогою направо поверънувъши, не доеждчаючи села Абыщаного направо у доброву, зася дубровою, оставуючи Сакову долину, налево через дороги местъские, которые идутъ з места у пущу, а переехавши дороги дубровою направо до поль мешаньскихъ, не доеждчаючи леса острова, тамъ остаточный копець»)²⁹.

За вірну службу Бона пожалувала свого писаря пана Б. Семашка (він тривалий час служив королеві писарем, ковельським старостою й виконував ряд важливих доручень) господарським замком Мельницею на умовах вічного тримання з правом на свій розсуд розширювати й осаджувати людьми надану маєтність³⁰. У 32-й книзі записів ЛМ один документ відображує діяльність Б. Семашка на уряді ковельського старости. Зокрема, він дав на боярській службі ковельському зем'янину С. Олихверовичу Мартюховське і Совчинське дворища у селі Дубні, а Бона вже за складеною у ВКЛ правовою практикою закріпила дане пожалування своїм підтвердним листом, датованим 17 серпня 1549 р.³¹

Вельми цікавим й інформативно багатим є лист Бони від 16 липня 1548 р., адресований кременецькому старості Щ. Герцику, у якому зафіксовано низку розпоряджень королеви щодо регулювання різних сторін економічного життя Кременця³². З огляду на важливість цього документа вважаємо за доцільне опублікувати його як додаток до статті.

Окремими листами-розпорядженнями Бона видавала накази щодо упорядкування та механізму збору сребщизни з підданих господарських Кременецького та Пінського замку, а також збору податків з підданих Лучицького села Рогачевського замку³³.

Важливе значення Бона надавала процесу передачі у володіння одного з найважливіших в економічному плані міст — Кременця. Так, двома розпорядними та одним листом-привілеєм від 8 грудня 1548 р. королева проконтролювала процедуру введення у кременецьке вїтївство нового вїтїа, А. Понятовського, призначеного безпосередньо за її рішенням³⁴.

Традиційно у господарській політиці великих князів литовських чільне місце займали питання щодо надання певних економічних пільг окремим категоріям населення ВКЛ та підданим, або дозволу на ведення прибуткових на той час видів економічної діяльності. Не становила винятку і політика королеви Бони, що проводилася на підвладних їй володіннях. Конкретно такі дії відбито у привілеї Бони за першу половину 1549 р. (документ без датації), яким вона звільняла городенського аптекара Станіслава від міських податків на шість років. Підставою для подібного рішення стало прохання самого аптекаря та городенського намісника пана В. Кимбаря, у якому йшлося про те, що

Станіслав висловив готовність бути господарським підданим й тому за власні кошти побудував будинок на одному із вільних пляців у Городенському місті (у чому поніс великий наклад, тобто витрати). Саме такі мотиви й дії городенського аптекара стали підставою для видачі відповідного привілею³⁵.

Піддані Бони намагалися отримати певні пільги за користування наданими їм землями та маєтками, зокрема, звільнення від різних платежів («плату»). Так, станом на кінець 1548 р. (точна дата у документі відсутня) господарський дворянин Д. Гладкий володів Мойшакгольським та Піскаловським дворичем у селі Поросцях (пожалування Бони), належних до Пінського замку, «на плате нашомъ, на копе грошей», та половиною Шабановського дворища у цьому ж селі (надання пінського старости П. Мильського спільно з господарським писарем В. Нарбутом) «на плате нашомъ врочистомъ, на полукою грошей». Д. Гладкий, отримавши підтримку пінського старости, звернувся до королеви з проханням звільнити його від щорічної сплати господарській скарбниці півтори копи грошів литовських. Бона, «бачачи служьбы его, которые намъ у потребахъ нашихъ и подданныхъ нашихъ при старосте н(а)шомъ пиньскомъ пану Петру Кирдеевичу Мыльскимъ мешькаючи, чинить и упредку таковымъ служьбамъ хотячи его охотнейшимъ учинити, з ласки наше то есмо учинили и платъ врочистый, польторы копы грошей, што онъ с тыхъ польтретя дворища до скарбу нашего давати былъ повинень, з него есмо зняли и тую польтретя дворища Мошковьщину, Пискаловьщину и поль дворища Шабановьского ему есмо дали» до волі і ласки господарської³⁶. Таким же способом інший королівський підданий (городецький зем'янин Ф. Олешич) отримав привілей Бони від 28 листопада 1548 р. на право володіння землею Тишковщиною у селі Бережній Городецької волості із щорічною виплатою «до скарбу нашего по копе и по чотырох грошей платити, а на тотъ платъ нашъ врочистый никоторыхъ иньшихъ платов платити и служобъ, повинности с той земљи Тишковьщину служити и спольняти не будетъ повинень»³⁷.

У листі від 28 листопада 1548 р., адресованому господарському маршалку й кременецькому старості пану І. Богушевичу Бона наказувала, щоб він дав і поступив у держання лепесовському війту Яну місцевого млина. Зі змісту листа дізнаємося, що згаданий війт тримав лепесовський млин ще за дозволами колишніх кременецьких старост, панів Фальчевського та Герцика. До того ж цей млин, за свідченнями старости Фальчевського, був малоприбутковим. Щоб покращити роботу млина й у винагороду за службу, Бона наказала І. Богушевичу, аби той «о томъ ведалъ и того млына ему (лепесовському війту Яну. — А.Б.) поступил, и вымельковъ всихъ, которые з него приходятъ, ему до воли а ласки нашої вживати и на себе ихъ брати доустиль»³⁸.

У травні 1549 р. королева спеціальним привілеєм дозволила люблінському міщану Я. Гебелєві протягом року займатися шинкуванням як при дворі, так і в дорозі, звільняючи його при тому від міського присуду³⁹. У серпні 1549 р. Бона видала привілей ломженському підкоморію Я. Харинкові на млин на р. Чорній у селі Визгові та поблизу підвладних їй сіл Седки і Холенки, належних до Бранська⁴⁰.

Звісно, що такі привілеї королева, як й інші правителі ВКЛ, надавала своїм підданам за певні послуги й вірну службу.

Низка документів Бони являє собою різного роду розпорядження щодо регулювання господарських відносин на підвладних їй землях. В одному із таких розпоряджень від 29 червня 1549 р. Бона повідомляла господарського маршалка пана І. Горностая, яким чином вона вирішила розв'язати проблему конфлікту між його сином І. Промезьким (прізвище отримав від маєтності, якою володів) та її пунськими підданими про граничну землю. Королева направила на місце конфлікту свого пунського намісника писаря Я. Івелецького, щоб той разом з представниками сина господарського маршалка (він сам мав визначити, кого вислати) «згодившись не в обычай якого права, только так згодливимъ способомъ тамъ выехали и обачивъши, што есть властного сына твоей м(и)л(о)сти имения Промезского и к тому, штобы тежь имению нашему Пунскому властне належати мело, абы то знаки граничньными певньными заграничоны и копъцы закопали, ижъ бы на потом, якъ подданые наши пунские такъ тежь и люди сына тоее м(и)л(о)сти ведали, хто з нихъ влосности а кгруньту нашего уживати маеть»⁴¹. Тобто, Бона прагнула шляхом полюбовної згоди, а не комісарським судом розв'язати земельний спір між її підданими.

За іншим листом від 17 серпня 1549 р. Бона наказувала луцькому старості та урядникам разом з ковельським старостою О. Лащем (намісник Бони її ковельських володінь) провести уточнене розмежування (поправлене) кордонів Ковельського староства в межах Луцького повіту⁴².

Цікаву інформацію містить розпорядження Бони, адресоване кобринському старості пану С. Фальчевському у 1549 р. (точна дата у документі не указана), щоб той за судовими листами (у разі їх наявності) залишив за кобринським зем'янином Михном Єсковичем Федоровичем волосний ліс та бортну землю, на який претендували кобринські піддані Бони з села Девятчич. На свою правоту Михно Єскович пред'явив перед кобринським старостою три судових листа з вердиктом на його користь. Виявляється, що девятчичі (люди села Девятчич) неодноразово намагалися відібрати у кобринського зем'янина по праву належні йому волосний ліс та бортну землю. У першому випадку девятчичі намагалися довести, що указані угіддя доводилися їм «отчизною». Проте вердикт на той час кобринського державці пана Я. Литавора був винесений на користь М. Єсковича. Друга спроба девятчичів також не увінчалася успіхом. Тоді за наказом Сигізмунда I Старого справу розглядав кобринський державця В. Костевич, який також присудив спірні угіддя М. Єсковичу. Відповідно його рішення у вигляді судового листа й представив кобринський зем'янин С. Фальчевському. Врешті третій судовий лист «певньныхъ судей под печатъми ихъ» (імена суддів у листі не указано) також підтверджував право М. Єсковича на володіння волосним лісом і бортною землею. У цій справі Бона, по суті, виступала арбітром й гарантом непорушності права на земельну власність: «приказуемъ тобе (Станіславу Фальчевському. — А.Б.), ижъ был того Михъна Есковича при той земъли и лесе водлугъ листовъ тыхъ судовыхъ, которые перед нами покладал и по старымъ границамъ, якъ того до сего часу спокойне

уживаль, заховаль и ему того вживати не борониль. Нехай онъ тоє земљи и лесу водлугъ тыхъ листовъ судовыхъ и тежъ спокойного ажъ до сего часу ез(о) вживаня и держаня, спокойне вживаєть и держить, конечно»⁴³.

Бона також виступила арбітром у вирішенні земельного спору між королівськими півничим С. Вешеневичем, з однієї сторони, та лазебником О. Юрійовичем та його батьком, братами і потужниками — з противної сторони. Конфліктуючі сторони вчинили між собою єднальну угоду, за якою С. Вешеневичу мала належати четверта частина землі Масевщини у Городенському повіті, а решта три четвертих частини — О. Юрійовичу та його родичам. Дану угоду королівські піддані пред'явили перед Боною, й вона своєю владою гарантувала її правомочність, визначивши заруку у 50 кіп грошів литовських на уряд Городенського замку у разі порушення якоюсь із сторін. Для цього королева дала своєму лазебнику відповідний лист-гарантію, виданий у Чирську 13 вересня 1549 р., завіривши підписом і печаткою⁴⁴.

Королева практикувала винесення вироків у земельних спорах на основі комісарських рішень. Так, у 1548 р. (дата у документі не указана) Бона розглянула спір між пінським суддею С. Домановичем і його сином Іваном, з однієї сторони, та пінським підстаростою (на момент розгляду справи — рогачевським державцею) П. Попельжинським — з іншої. Конфлік стався через володіння перших — половиною Батіївського дворища, Котовської землі і третини Дідовського дворища Пінської волості, частини яких П. Попелжинський надав до ласки пінського старости І. Михайловича (на момент розгляду справи вже покійного) замковому слuzі Ф. Стирському та пінським підданам Іванцю та Нацу Ігнатовичам. Бона призначила комісарський суд на чолі з королівським писарем В. Ленартовичем Нарбутом й наказала на місці в'яснити усі обставини конфлікту й винести відповідний вирок. Для доведення свого права на володіння указаними вище маєтностями пінський суддя з сином представили надавчі документи на них, отримані від князя Ф. Ярославича, а також підтвердні листи Сигізмунда I Старого й самої Бони. Тому комісарський суд виніс рішення на користь С. Домановича та його сина Івана. Ознайомившись із рішенням комісарського суду, королева постановила, що «мають они то со вьсею властью, якъ ся в себе у гъраницахъ и обыходехъ своихъ тые дворища Батиевское и Дедовское моють водлугъ даты кн(я)зя Ярославича и потверженья его королевское м(и)л(о)сти, светои памяти, и тежъ нашої, держати и того спокойне уживати»⁴⁵.

На прохання своїх підданих Бона могла скасовувати транзакційні договори. Так, вельми цікавий випадок зафіксований у листі королеви, адресованому красосільському наміснику В. Юнкевичу, виданому у Варшаві на рубежі 1548–1549 р. (точна дата у документі відсутня). Із його змісту дізнаємося, що В. Юнкевич подарував королеві по своєму животі третину своєї маєтності, двір Колмово та половину Зборосева у Волинській землі. Проте певний час по тому він звернувся до Бони з проханням скасувати відповідний дарчий договір. Очевидно, В. Юнкевич прагнув інакше розпорядитися своїми володіннями. Зважаючи на заслуги свого підданого, господиня скасувала дарчу угоду й

видала відповідний лист-скасування, у якому гарантувала: «волень будеть тотъ Василей Юнкевичъ и потомькове его тые имения свои, верху писаные, где и яко похочеть ку пожитьку своему обернути и ими справовати, а мы никоторое переказы ему в тыхъ именияхъ, Колмове а половине Зборошева, делати не будемь»⁴⁶.

Отже, документи книги записів № 32 ЛМ дають уявлення про різні аспекти господарської політики Бони, що проводилася нею на підвладних їй землях. Подальше дослідження інших книг ЛМ Бони Сфорци дозволить більш детально та комплексно проаналізувати господарську політику королеви щодо всіх підвладних їй земель, у тому числі окремо українських, у порівняльному ракурсі.

Додаток:

1548.07.16. — Краків.

Лист, писаний до старости Кремянецького Щасного Герцька, абы на потребу г(о)с(по)д(а)рскую волов не скуповаль, также и о иньшие речы стороны подданных тамошних кремянецкихъ.

Бона, Божью м(и)л(о)стью.

Старосте нашому кремянецкому Щасному Герцьку.

Мели есмо листы твои на тотъ часъ до насъ писаные, с которых есмо добре вырозумели все тое, о чомъ еси до насъ писалъ. Такъ што ся дотычетъ тое вымовьки твоее, ижъ || [5 v] еси водлугъ розказаня нашего волов ку потребе нашой не купилъ, тая вымовька твоя у насъ мestyца не маеть, ани ее приймаем, бо мы тую справу певъную маемъ, ижъ тамъ в томъ край естъ быдла досыть. И кгда быс былъ хотель в томъ пилность вчинити, тогды бы еси былъ тыхъ воловъ тамъ скупилъ, а такъ кгда жъ еси тыхъ воловъ *первей* сего не съкупилъ, теперь вжо ихъ не скупуй, бо кгда ся то не омешькаю, тогды рачей будемъ ведати, ижъ замъковые *потребы* оправишь и побудуешь водлугъ *первыхъ* листовъ и розказанья нашего. При томъ тежъ добре еси вчинилъ, ижъ еси намъ выписалъ о тыхъ кривьдахъ, которые ся от кн(я)г(и)ни⁴⁷ Ильиной намъ и подданымъ нашимъ тамошнымъ деють, посылаемъ в томъ листы короля его м(и)л(о)сти, до нее писаные, за которыми у *неи* права подданымъ нашимъ доводити будешь и ей тыми листы обошлешь, ижъ бы кгрунъту, властности нашой, покой дали и ей себе не привьлащали. Пакъли жъ бы такъ упоръна была, а на листы короля его м(и)л(о)сти мало дбала, и ты бы кгрунъту нашего того, штобы справедливе а правдиве властность наша замъковая была, отъ *неи* мощно боронилъ.

Алей естли бы ся кривда, которая здати будеть⁴⁸ ведати, чога ся домыслити маеть. А што кольвекъ за обьсыланьемъ тыхъ листовъ королевськихъ починати, якъ ся заховывати *будет* намъ, потомъ о вьсемъ отъпишешъ. Што ся дотычетъ тыхъ двухъ ч(е)л(о)в(е)ковъ, которыхъ еси до вязенья замъкового осадилъ, хочемо

мети, ижъ бысь ихъ кн(я)г(и)ни Ильиной || [6] на поруку даль и пустиль водлугъ первого розказанья нашего. А Еловицькому, естли до нихъ есть которое дело, нехай ихъ тамъ собе правомъ поискиваетъ и въмовляеть, бось ихъ ты не възяль отъ него ани тежъ кгрунъту его, алесь ихъ взял отъ кн(я)г(и)ни Ильиной. А тежъ тымъ припорученьемъ, што ихъ тебе припоручилъ Еловицкий на тебе, в томъ дороги слушьной не маеть, бо естли бы му такъ много винни были, яко онъ поведаетъ, тогды перед тымъ нижъ лист ихъ былъ поймалъ, недалеко отъ него были, много ихъ правомъ уживати. Естли мель до нихъ которое дело около выбиранья мыта лепесовьского, хочемо мети, ижъ бы ся еси такъ заховаль и служебникомъ своимъ заховати казалъ, яко было стародавна, бо быхъмо того не ради видели, абы ся тамъ, што нетрафного або неслушьного над обычай стародавний оказати мело о будованье мосту замькового кремьянецького, посылаемъ городничому листъ короля его м(и)л(о)сти до всихъ кн(я)зей, пановъ, землянь, которые оный мост повинни будовати, писаный.

А такъ хочемо мети, ижъ бысь тежъ именовемъ нашимъ оному городничому розказалъ, абы за тымъ листомъ короля его м(и)л(о)сти о тотъ мостъ, якобы заробленъ былъ, пильность всякую вчинилъ и людей нашихъ кремьянецькихъ отъчизныхъ збеглыхъ, посыламы тобе листъ выводчий короля его м(и)л(о)сти, за которымъ листомъ, чиня пильность с тымъ дворяниномъ, абы тые люди на отъчизны свои были поведены. А што ся дотычетъ тыхъ людей, которые суть за п(а)номъ познаньскимъ, || [6 v] о тыхъ иншой рады шукати мусимо. Про то тежъ и тые земляны кремьянецькие, которые прошьлого року серебщины до тебе з ыменей своихъ тамошьнихъ водлугъ листовъ короля его м(и)л(о)сти не отъдали, тому есмо з листу твоего вырозумели, нижъли тежъ тое самъ ведаешъ, ижъ яко около служьбы земьской, такъ тежъ и около даванья серебщизны, тогды при головнейшимъ именью иньшие именья свои пописують и восполокъ со всихъ именей серебщину при головнейшимъ платять.

А некоторые тежъ, што суть с присудовъ поветовыхъ выняти, сами таковую серебщину з людей своихъ выбравъши, до скаръбу короля его м(и)л(о)сти отъносятся, а тамъ присягають, гдѣ ся того домнимовали, ижъ и тамошьние некоторые земляне при именьяхъ своихъ головнейшихъ до иньшого повету серебщину отъдати могъли, або тежъ которые суть заможныи и сами ее до скаръбу отънесли. А однако жъ естли которые земляне были, а тое серебщины до скаръбу короля его м(и)л(о)сти певъне не отъдали, тогды таковыхъ имены ихъ властью королю его м(и)л(о)сти ознайми, и его м(и)л(о)сть будетъ ведати, яко ся ку таковымъ маеть заховати, бо то не есть речъ наша, але властью короля его м(и)л(о)сти.

А што ся дотычетъ выбиранья серебщины с подданныхъ тамошьнихъ на сей теперешний рокъ, в томъ хочемо, штобы ся еси заховаль и ее выбираль и до скарбу отъдалъ подлугъ листовъ короля его м(и)л(о)сти и уфалы земьской. Около того грабежу жидовъ нашихъ кремьянецькихъ || [7] посылаемъ к тебе листъ короля его м(и)л(о)сти до того Лаща писаный, за которымъ листомъ ты з оними жиди того грабежу доходити будешъ. Што ся дотычетъ тыхъ кривдъ, которые кн(я)зь Дмитръ Вишьневекский земляномъ, иньшимъ подданнымъ нашимъ

тамошнимъ дѣлаеть, такъ што ся дотычеть земянь, в то ся тебе такъ далеце ненадобѣ вступовати, мають право. А такъ естли кому князь Вишневецкій, который кривды дѣлает, нехай ся правомъ, под которымъ вси седять, обходят. А што ся дотычеть кривдъ подданныхъ нашихъ селянь, ты намъ меновите выпишь, а мы потомъ от нихъ листъ короля его м(и)л(о)сти взявъши, до него пошлемы, конечно.

П(и)сань у Крак(ове), под лет(о) Бож(его) нарож(еня) 1548, м(е)с(я)ц июл 16 ден, иньдиктъ б.

Оригінал: РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. 5–7.

¹ Российский государственный архив древних актов (РГАДА). — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32.

² РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. XVII–XVII об.

³ Економічну політику королеви Бони у ВКЛ свого часу досліджували польські історики К. Пулаский, В. Почеха, А. Сухені-Грабовська та частково М. Богуцька. Див.: *Pulaski K. Szkice i poszukiwania historyczne. Gospodarka królowej Bony na kresach.* — Kraków, 1887; *Pociecha W. Królowa Bona.* — Т. I–II. — Poznań, 1949; Т. III–IV. — Poznań, 1958; *Sucheni-Grabowska A. Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548.* — Wyd. 2. — Warszawa, 2007 (перше видання 1967 р.); *Bogucka M. Bona Sforza.* — Wrocław, 2004 (видання перше та друге у 1989 та 1998 рр.).

⁴ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. 17 об.–18 об.

⁵ Детально див: *Блануца А.В.* Шляхетське землеволодіння у Великому князівстві Литовському: джерела дослідження // Укр. іст. журн. — 2009. — № 2. — С. 194–20; *Його ж.* Ринок землі у Великому князівстві Литовському в 1529–1566 рр.: джерелознавчі, правові та соціально-економічні аспекти // Укр. іст. журн. — 2010. — № 1. — С. 52–65.

⁶ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. 36 об.–37.

⁷ Там же. — Л. 41 об.–43.

⁸ Там же. — Л. 43 об.–44 об.

⁹ Там же. — Л. 44 об.–45 об.

¹⁰ Див., наприклад, такі договори із фонду «Помісно-вотчинний архів Південно-західних земель XVI–XIX ст.» Російського державного архіву давніх актів. Це — 1) 15.11.1549 р. — Купча Добрині Зубоевича київському міщанину Фіцу Кобизеевичу на двір у Києві (РГАДА. — Ф. 1473. — Оп. 1. — Ед. хр. 175); 2) 4.03.1564 р. — Купча київського міщанина Власа Сергійовича Митку Богдановичу на будинок у Києві (РГАДА. — Ф. 1473. — Оп. 1. — Ед. хр. 21); 3) 22.05.1554 р. — Купча зем'янок Віленського повіту Ганни і Марухни Богдановичів Олені Яковні на чотири служби людей (РГАДА. — Ф. 1473. — Оп. 1. — Ед. хр. 23); 4) два купчі договори від 5.09.1554 р. та 7.09.1554 р. — Купча віленських зем'янок Ганни і Марухни Богдановичів Явору Будоевичу на третину мастку Януши у Віленському повіті та Олені Яковні на третину мастку Януши у Віленському повіті (РГАДА. — Ф. 1473. — Оп. 1. — Ед. хр. 24, 25).

¹¹ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. Ед. хр. 32. — Л. 74 об.–75.

¹² Там же. — Л. 81–82.

¹³ Там же. — Л. 4–4 об.

¹⁴ Там же. — Л. 56 об.–57.

¹⁵ Там же. — Л. 57.

¹⁶ Детально про мита у ВКЛ див. останні праці дніпропетровської дослідниці Л. Жеребцової.

¹⁷ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. 21–23.

¹⁸ Там же. — Л. 47 об.–50.

¹⁹ Там же. — Л. 92 об.–94 об.

²⁰ Там же. — Л. 57 об.

²¹ Там же. — Лл. 85–85 об.; 85 об.–86; 86 об.–87 об. (пожиттєве надання); 87 об.–88 (пожиттєве надання); 88 об.–89 об.

²² Там же. — Л. 89 об.

²³ Там же. — Л. 1.

²⁴ Там же. — Л. 1 об.

²⁵ *Блануца А.* Земельные пожалования Казимира Ягеллончика на украинские земли Великого княжества Литовского: попытка реконструкции по источникам Литовской метрики // Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнаціональні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі / Тези доповідей. — К., 2007. — С. 17–19; *Його ж.* Надання та підтвердження Олександра Ягеллончика на українські землі Великого князівства Литовського // *Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України.* Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. — К., 2007. — С. 434–455; *Його ж.* Земельні надання та підтвердження Казимира Ягеллончика на українські землі Великого князівства Литовського // *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.).* — К., 2007. — Вип. 7. — С. 124–140; *Его же.* Земельные пожалования Ягеллонов на Сиверскую землю (середина XV — начало XVI столетия) // *Российско-польский исторический альманах.* — Вып. 3. — Ставрополь–Волгоград., 2008. — С. 117–122.

²⁶ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. 37–37 об.

²⁷ Там же. — Л. 60–60 об.

²⁸ Там же. — Л. 83.

²⁹ Там же. — Л. 83 об.–84.

³⁰ Там же. — Л. 84 об.–85.

³¹ Там же. — Л. 86–86 об.

³² Там же. — Л. 5–7.

³³ Там же. — Лл. 11–12 (Кременецкий замок); 12 об.–14 об. (Пінський замок); 16 об.–17 об. (с. Лучицьке Рогачевського замку).

³⁴ Там же. — Л. 34–34 об. («Лист, писаний до маршалка г(оспода)рского, старосты кремьянецкого пана Боговитиновича а до дворенина Дыбовьского, абы войтовство кремьянецкое у Вацлава Осецкого выкупившы, Андрею Понятовскому в справу подали»); Л. 35–35 об. («Лист, писаний до войта кремьянецкого Вацлава Осецкого, абы ставшы перед комисарми, п(еня)зи за войтовство взяль и войтовство Андрею Понятовскому здаль»); Л. 35 об.–36 об. («Прывилей на дозволенье выкупить войтовства кремьянецкого у Вацлава Осецкого лянтойту луцкому Андрею Понятовскому и держати его до ласки г(оспода)рское»).

- ³⁵ Там же. — Л. 70 об.–71 об.
- ³⁶ Там же. — Л. 33.
- ³⁷ Там же. — Л. 28 об.–29.
- ³⁸ Там же. — Л. 29 об.
- ³⁹ Там же. — Л. 61 об.–62.
- ⁴⁰ Там же. — Л. 90–90 об.
- ⁴¹ Там же. — Л. 78 об.
- ⁴² Там же. — Л. 88–88 об.
- ⁴³ Там же. — Л. 72 об.–73.
- ⁴⁴ Там же. — Л. 95–95 об.
- ⁴⁵ Там же. — Л. 40–41.
- ⁴⁶ Там же. — Л. 46–46 об.
- ⁴⁷ У ркп. слово вписане над рядком.
- ⁴⁸ У ркп. слово написане двічі.